

K e e l e n õ u a n n e

Mullivann, peenema nimega *jaccusi*

Tiina Leemets

eesti keele instituudi teadur

Eesti keel on aegade jooksul saanud sõnu kõigilt hõimudelt ja rahvastelt, kellega meie esivanematel on olnud kokkupuuteid. Inglise laenukiht on suhteliselt uus, ulatudes siiski juba XIX sajandi algusesse. Ühiskondlike olude ja laenusituatsiooni järgi on eristatud perioode XIX sajandi teisest kümnendist kuni XX sajandi teise kümnendi lõpuni, 1920.–30. aastatel ning 1940.–80. aastatel.¹ 1980. aastate lõpul sai alguse uus ajajärk, mille jooksul kontakt inglise keelega on märgatavalt tihenunud ning inglise keele prestiiž ja sealt laenatud sõnade hulk järjest kasvanud. Peaaegu igal kuul võib Eesti ühiskonna keelekasutuses märgata mõnd uut inglise päritoluga sõna. Praegust laenukihti iseloomustab esialgu ebastabiilsus, uute mõistete tulv ning tsiitaatsõnade ja eri kujuga mugandite paralleelne esinemine.

Enamik laene tuleb meile tänapäeval otse inglise keelest ilma vahenduskeelteta. Peamised vahendajad on olnud vene ja soome keel. Laenamine toimub aga sageli kaudsel teel – sõna saab tuttavaks ajakirjandusest, erialakirjandusest, Internetist või filmidest, mitte otseses suhtluses. Inglise keel on ka ise vahenduskeel, sedakaudu on eesti keelde jõudnud näiteks mitmesuguste eksootiliste puuviljade ja maitseainete nimetusi, mis võivad pärineda idamaade või Ameerika indiaani keeltest.

Ootuspäraselt on rohkesti uusi laene neis valdkondades, mis on hiljuti aktuaalseks saanud või mille mõistesüsteem on varasemaga võr-

reldes uuenenud ja teisenenud, nagu infotehnoloogia, majandus, tehnika, sport, kultuur ja meelelahutus (eriti muusika ja muusikatööstus), rõivastus, kokandus, ajakirjandus, reklaam jm. Laensõnad on alati näidanud, mida on teistelt rahvastelt õpitud. Paljudes loetletud valdkondades on inglise keel tänapäeval liiderkeel, st väljendab uusi mõisteid esimesena ning mõjutab teiste keelte sama ala sõnavara kujunemist.

Iga kord ei tähista uus sõna uut mõistet. Keelekontaktid on kõigil aegadel toonud kaasa niinimetatud tarbetuid laene, mis võetakse olemasolevate sõnade asemele. Sellised sõnad jäävad enamasti argikeelde, argikeel otsib aga teadagi uudseid ja emotsionaalsemaid väljendusvõimalusi. Nii öeldaksegi mõnusa-laheda kõrval ka *cool*, tunde või meeleolu kõrval *feeling ~ fiiling*, hullu või pöörase kõrval *kreisi*.

Inglispärase sõna kasutust võib soodustada lühidus – *tiim* on lühem ja suupärasem kui *meeskond* või *töörühm*, *šoppama* on lühem kui *poodides käima* või *sisseoste tegema*. Laen võib olla eufemism ehk peitesõna – *drinkima* kõlab paljude kõrvas arvatavasti leebemalt kui *napsitama* või *viina viskama* (meenutagem siinkohal ka saksa laenu *svipsis*); *second-hand* kaupluse nimetus peidab teadmist, et seal müüdiv kaup on *vana* ja *kasutatud*.

Vahel on oma sõna nii hästi unustatud, et seda lihtsalt ei teata – *marketing*'i vaste *turundus* näiteks ei ole uue aja väljamõeldis, vaid oli tuntud juba 1920. aastate turumajanduses. Ikka leidub ka neid, kes usuvad, et uue sõnaga käib kaasas mingi enneolematu sisu – näiteks nii, et ajalehe *küljendus* jäi tinalao aegadesse ja arvutiga saab teha ainult *layout*'i.

Tsitaatsõnad

Inglise tsitaatsõnu tarvitatakse varasemaga võrreldes märgatavalt rohkem. Ühest küljest põhjustab seda uute mõistete suur hulk – kui mingi eseme või nähtuse jaoks emakeeles sõna puudub, saab esmalt väljendada teise keele abiga. Kasutuse sagenedes sõna harilikult mugandatakse või leitakse oma vaste.

Tsitaatsõna on näiliselt lihtne lahendus, kuid selleks peab nii emakui ka võõrkeele reegleid hästi tundma. Tsitaatsõna tuleb kirjutada täpselt originaalkirjapildis, eristada muust tekstist kursiiviga ja lisada ülakoma järel püstkirjas käändelõpp vastavalt sõna hääldusele:

brunch'il, *performance*'eid. Liitsõnas eraldatakse tsitaatosis sidekriip-suga: pühapäeva-brunch, tele-show-mes.

Tegelikkuses eksitakse juhiste vastu sageli. Levinuimad vead on järgmised (enamik kirjutise näiteid pärineb 1990. aastate Eesti trüki-ajakirjandusest):

- tsitaatsõna kursiivita jätmine (neljale bowling'urajale; coolid riided);
- ülakoma puudumine käändelõpu ees (iga casei tuleks eraldi vaadata);
- sidekriips ülakoma asemel (pidime rahulduma chips-idega);
- terve sõnavormi kursiivitamine (mängivad reggaet; performanceid pakkuv programm).

Viimases näites on jäetud arvestamata ka häälduse ja kirja-pildi vahe. Mitmel juhul saaks muidugi eesti keeleski väljenduda (iga juhtumit tuleks eraldi vaadata; pidime rahulduma kartulikrõpsudega).

On juhtunud koguni mugandi vormistamist tsitaatsõnana (filmi 5-minutise treiler'i põhjal; Iirimaalt on riil ja jig rännanud ookeani taha), samuti inglise liitsõnast või sõnaühendist ühe poole mugandamist (minna üle tee asuvasse steik-house'i; reisibüroo korraldab konkursi tour operaatorite töölevõtmiseks).

Kuigi ka tsitaatsõnade käänamisel esineb kõnes astmevaheldus (vrd halloween'i ajal ja peetakse halloween'i), ei tohi see muuta sõna kirja-pilti. Ette on tulnud ekslikke variante nagu laptop'i või jackpotti.

Mõni eelistab tsitaatsõna isegi siis, kui eestipärane mugand on ammu kasutusel. See võib tulla teadmatusest, aga inglise kirja-pilti võidakse ka subjektiivselt ilusamaks pidada. Arusaadavalt tahab omakeelne mugand algul pisut harjumist, kuid nagu teada, iga sõna on kunagi uus olnud. Eesti sõnades, ka võõrsõnades ei saa esineda võõrtähti *c*, *q*, *w*, *x* ja *y*, samuti mitte selliseid tähekombinatsioone nagu *ck*, *zz*, š-häälikut tähistav *sh* jm. See teadmine ei ole sugugi enesestmõistetav – keelenõuande telefonil on küsitud, kas *kabriolett* kirjutatakse eesti keeles *k* või *c*-ga, kas faks käib *ks*-i või *x*-iga, rääkimata *dushist*, *garaazhist*, *rockist*, *jazzist* ja *pizzast*, mida nii mõnigi täiesti loomulikuks peab.

Mugandamine

Enamasti mugandatakse sõnu inglise hääldusele lähedaselt (*bagi, meil, fliis, pleier, luuser, reiting, insaider, stretš*). Seega järgitakse üldpõhimõtet, mille on 1935. aastal kirja pannud Elmar Muuk: inglispäraseid võõrsõnad kirjutatakse eesti õigekirjutuse reeglite kohaselt ligikaudu nii, nagu neid inglise keeles hääldatakse.² Vähemal määral on inglise ortograafiat säilitavaid laene (*burger, server, muffin, grunge*).

Laenu kirjakuju võib põhineda ka osalt lähtekeelendi hääldusel ja osalt kirja pildil. Näiteks võib tuua spontaanselt kujunenud mugandi *happening*, mis ei vasta tegelikult eesti ortograafiareeglitele – sõna hääldatakse teises vältes ja see eeldaks kirjakuju *häpening*. Lõpuks võib kirjapilt kujuneda ka vahenduskeele mõjul (taunitavad toorlaenud *kreeker* ja *kruiis* on üle võetud vene keelest, *lükra* saadud soome keele kaudu).

Ühesilbilised sõnad on eesti keeles kolmandas vältes ja seega peab neis olema ülipikk kaashäälik (*mopp, rokk, vipp*) või täishäälik (*veeb, geel*). Harvem mugandatakse sõna kahesilbilisena (*pub > pubi* nagu *club > klubi*).

Enamik inglise häälikuid ja nende ühendeid on tänapäeval raskusteta eesti keelde ülekantavad. Varasemaga võrreldes kasutatakse mugandeis siiski vähem š-d ja ž-d, eriti ühendit *dž* on välditud nii sõna algul kui ka lõpus. Nii on *jet ski* mugandatud kujul *jeti* või *jett*, *jam* kujul *jämm* (vrd varem laenatud homonüüm *džemm*), *gel* kujul *geel*. *Image*'i asemel on keelekorraldajad soovitanud laenata otse ladina keelest *imago*, aga naljatamisi on kasutatud ka mugandkuju *immits*. *Grunge*'i loetakse kirjapildi järgi *grunge*.

Võib-olla on siin mingit mõju avaldanud 1990. aastate esimesel poolel valitsenud olukord, kui algelisemad arvutid ja tekstitöötlusprogrammid ei võimaldanud š-d ja ž-d kirjutada. Ajalehtedeski olid nende asemel enamasti *sh* ja *zh*, mis andis vahel eestlaste keeletundele raskelt vastuvõetavaid kombinatsioone. Ka peetakse š-d ja ž-d sõna lõpul eestlase hääldusele tänapäevalgi võõraks. Samuti võib siin oletada soome keele mõju, kus inglise [dʒ]-na häälduv *j* on varemgi kirjapildi järgi üle võetud (*jeeppi* 'džiip', *joule* 'džaul', *banjo* 'bandžo'), [ʃ]-le ja [ʒ]-le aga vastab sageli *s* või *ts* (*sipsit* 'kartulikrõpsud', *sortsit* ~ *shortsit* 'šortsid', *matsi* 'matš').

Mõnikord võib eestipärastamist tagasi hoida homonüümpelgus. Mugandkujud *laim, lobi, rokk* ja *räpp*, mille häälikkujus ega kirja-

pildis ei tohiks midagi häirivat olla, on omaks võetud visamalt kui teised, ilmselt seetõttu, et nende homonüümid on üsna negatiivse varjundiga. Homonüüme leidub aga igas keeles ja tavaliselt aitab kontekst segadusi vältida.

Mis juhtub sõnade tähendusega

Kui lähtekeele sõnal on vaid üks tähendus, kantakse see laenates hari-likult muutumatuna üle. Sõnad *baarmen*, *hamburger* ja *piksel* märgivad eesti keeles sama mida inglise keeleski. Enamasti on vajalik paljude tähenduste hulgast üle võtta see, mis on parasjagu aktuaalne. Nii on inglise sõnad *click*, *save*, *file*, *link*, *site*, *web* jpt laenatud vaid arvutikeelde kuulavas mõistes, nende tähendus on lähtekeelelaenu võrreldes kitsenenud.

Mitmetähenduslikke sõnu ja homonüüme võidakse laenata eri aegadel mitu korda olenevalt sellest, milline mõiste parasjagu tähistust vajab. Lisatähenduse on saanud nt *lainer* 'joonel (jumestusvahend)', *topp* 'lühike pluus või särk', *treiler* 'filmitutvustus'. Iseasi, kas tähendusnihkeid saab alati heaks kiita. Mingit mõtet ei ole nimetada igasugust katset, proovi või analüüsi *testiks* (*test* on varem laenatud pedagoogika ja psühholoogia terminina)³ ega Riigikogu esimeest *spiikriks* (nii sobib kutsuda Suurbritannia parlamendi alamkoja ning USA Kongressi esindajatekoja juhatajat).

Uuesti laenates võib sõna kuju varasemast erineda, enamasti on ta lähtekeelelaenu sarnasem kui eelmine. Ammu on teada spordivahend *reket* (ingl *racket*), uuemal ajal on üle võetud ka häälduspärasel kujul homonüüm *räkit* 'organiseeritud väljapressimine'. Inglise *out*, mis on sporditerminina ammu mугanenud (*pall läks auti*), on sageli käibel tsitaadina, kui tahetakse öelda, et miski ei ole moes või soosingus.

Võõrkeele mõjul võib muutuda ka keeles olemasolevate sõnade tähendus. Nagu teada, on just rahvusvahelised sõnad tihti petlikud ja nendega tuleks ette vaadata – sarnase väliskuju taga on eri keeltes sageli eri sisu. Nüüdiseesti keeles on mitmelegi sõnale tahetud inglise eeskujul uusi tähendusi anda, nagu *droog* 'ravim või narkootikum', *klassik* 'üldtunnustatud väärtusega teos', *retseptisioon* 'vastuvõtulaud', *episood* 'telesarja jagu', *pasta* 'makaronid', *kaukaaslane* 'europiid, valge inimene'. Prantsuse laenu *volüüm*, mis on varem tähendanud (lopsa-

kat) kehavormi, on kasutatud peaaegu kõigis tähendustes, mis on sõnal *volume* inglise keeles: 'köide, väljaanne; maht; helitugevus; (juuste) paksus, tihedus'.

Ilmneb ka tendents kasutada varasema võõrsõna asemel uut, inglispärast sõna. Need võivad olla nii puht inglise laenud (*aerosooli* asemel *sprei*, *plakati* asemel *poster*) kui ka rahvusvahelised sõnad, mida inglise keeles vastavas tähenduses kasutatakse (*mannekeeni* asemel *modell*, *makaronide* asemel *pasta*). Samuti võidakse kasutada endist tüve inglispärasel kujul (*kaasuse* asemel *case*, *tätoveeringu* asemel *tattoo*).

Inglise keele mõjusfääris oleme nüüdseks elanud kümmekond aastat ja laenude hulk näib iga aastaga kasvavat. Ühiskond on seda märganud ja teema ärgitab paljusid sõna võtma, kusjuures suhtumine ulatub ühest äärmusest teise. On neid, kes peaaegu igas võõrsilt tulnud sõnas halba näevad ja eesti keelele kadu kuulutavad. Teine äärmus on inglise keele pime kummardamine ning väited, et iga mugandkuju või omakeelne vaste on imelik, kole, ajab naerma ega ole üldse sama mis vastav inglise sõna. Mõne anglomaani keeleoskusi tahaks veel täiendada. Üks kurbnaljakas näide sai väikeseks järelemõtlemiseks siinse loo pealkirjaks (Jacuzzi on kaubamärk, mis on inglise keeles saanud mullivanni tähistavaks üldnimetuseks).

¹ A. Jõgi, Inglise keele mõjust väliseesti ilukirjanduse sõnavarale ja keelekasutusele. – Keel ja Kirjandus 1989, nr 11, lk 649–656.

² E. Muuk, Inglispäraste võõrsõnade õigekirjutus. – Eesti Keel 1935, nr 4–6, lk 180–185.

³ T. Erelt, *Test ja testima*. – Keelenõuanne soovitab 2. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2000, lk 32–35.